

DOBOSSY LÁSZLÓ

CSEH KÖLTŐ SZEGEDEN

Annak az irodalmi megújulási folyamatnak, amely a századforduló éveiben itt is, ott is, mindenütt — különféle módokon — végbement, az egyik középponti cseh főszereplője Stanislav Kostka Neumann volt. Később is, haláláig, hatékony alakítója maradt hazája szellemi életének, politikai fejlődésének és közgondolkodásának; főként, természetesen a költészet meggyorsult változásaiban vett részt, szinte minden új irány és áramlat meghonosítója- vagy ellenlábasaként; túlzás nélkül mondható, hogy korának koronatanúja és — a nemzetén belül — formálója volt.

Most azonban mégsem hosszú életútjának (1875—1947) változatos állomásait kívánom fölvezetni, sem terjedelmes és ugyancsak változatos életművének kiemelkedő darabjait elemezni. Másutt — *A modern cseh költészet forrásvidékénél* című tanulmányomban (Helikon, 1969. 1.) — érdeme szerint méltattam indulási korszakának jelentőségét; további fogódzólul elég talán csak annyi, hogy Stanislav Kostka Neumann hagyatéka ugyanolyan szerves része nemzete irodalmának, mint — mondjuk — a *Nyugat* nagy költőie a miénknek, persze az életművek jellegének azzal a lényeges különbségével, amelyet a két ország fejlődési sajátosságai és irodalmi-művészeti hagyományai föltételeztek.

Így tehát a portré, amelyet az itt következő esszében Stanislav Kostka Neumann-ról rajzolok; rendkívül hiányos lesz, hiszen életének csupán két rövidke mozzanatát idézem föl, s ezeket sem azért, hogy e jelentős költőt közelebbről megismertessem, hanem inkább csak ürügyül arra, hogy nagy példa kapcsán ejthessek szót néhány szembeötlő félreértésről, amelyek a kelet-közép-európai népek együttélését a múltban és a közelmúltban oly végzetesen zavarták.

Az első mozzanat, amely anyagot kínál elmélkedésünknek, költőnk szegedi, illetve kiskundorozsmai katonáskodása 1915 májusától 1916 januárjáig, a második pedig az 1933-ban tett utazása a Csehszlovák Köztársaság magyariakta vidékein. A szegedi és a kiskundorozsmai emlékeket-benyomásokat részint a húszas évek elején írt *A civil ember katonáskodása* (Válčení civilistovo, 1925, új kiadás 1949) című élménybeszámoló kötete dolgozza föl, részint pedig a Szegedről és Kiskundorozsmáról a családjához és barátaihoz intézett gyakori levelek rögzítik; e levelek közül kötetben is megjelentek azok, amelyeknek címeztjei a Čapek fivérek és Viktor Dyk voltak (Korespondence z let 1905—1918, 1962); a természetesen sokkal bősége-sebb kiadatlan levelezés megtekinthető a Cseh Irodalomtörténeti Intézet kéziratárában. Így tehát kimerítő dokumentumanyagban tájékozódhatunk arról, hogy miként szemlélődött és mit tapasztalt egy élvonalbeli cseh költő Szegeden 1915-ben, milyen élményekből fakadt az akkor és ott írt néhány, kétségtelenül jelentős költeménye. — Az 1933-i utazás és a róla szóló *Csehszlovák út* (Československá cesta, 1934, 1952²) címmel kötetben is megjelent elmélkedő útirajz most inkább csak annyiban érdekel, amennyiben fölleveníti és új elemekkel gazdagítja a tizenöt évvel korábban, Szegeden és környékén szerzett tapasztalatokat.

*

Negyvenéves volt Stanislav Kostka Neumann, amikor 1915 májusában, mozgósított tartalékosként, a szegedi 28. gyalogezredhez vezényelték. Jóllehet az emlékeit hat-hét évvel később, fontos változás: a Kommunista Pártba történt belépése után

és az új, ún. proletárművészet kibontakoztatásáért vállalt sokrétű munkája közben írta meg és tette közzé, ezek hűen, a levelekkel egybehangzón tolmácsolják a megérkezés légkörét, majd a lassú beilleszkedés folyamatát.

Az első látvány még a vonatból megfigyelt végtelen és lapos alföldi táj, ahol alig s csak vajmi nehézkesen rezdül valami élet. A magyar világgal az első találkozás — még ugyancsak a döcögő katonavonat ajtajában — a „rejtélyes és nem rokonszenves nyelv”, amelyből ő csak ennyit tud: Éljen a szabadság! (Magyarul a szövegben.) Aztán megérkeznek Szegedre; este van, rosszul kövezett girbegörbe utcákon menetelnek a kaszárnya felé. A kiképzés napjainak kínos benyomásait így foglalja össze a feleségéhez írt egyik levélben (1915. június 8-án): „Az alváson és az evésen kívül itt semmihez nincs kedvem; s amikor nem esik és elviselhetetlen a hőség, még inni szeretnék. Szeged pokol a mocsarak közt, sár- vagy portenger, ahol záporok meg szörnyű hőségek váltakoznak.” Költőtársának, Viktor Dyknek, szintén „a szegedi pokolból” küld üdvözetet. A 28. gyalogezred kaszárnyájára és gyakorlóterére, a tisztiek, őrmesterek és altisztek viselkedésére, a Monarchiához hű (osztrák, magyar meg egyéb) elemek és a cseh legénység közti viszonyra, de a cseh „kételtűek” magatartására is úgy emlékszik vissza, mint katonáskodása legfájdóbb tapasztalatára.

A tehetetlenség és a kiszolgáltatottság érzésével átszőtt kaszárnyaélményt villogó versben is földolgozta: ez az impresszionista szemléletű és unanímista szerkezetű *Reggeli napfény Szegeden* (Ranní slunce v Szegedu) Neumann e korszakának egyik legszebb műve. Az ébresztő utáni foglalatosskodás közben a katonák az eget lesik: milyen lesz a nap? Minden erre összpontosul, még a föl-fölrajzó emlékek és a hirtelen váltó gondolatok is; az ég azonban felhőtlen, minden fénylőn, egyre fénylőbben ragyog. Elindulnak a négy sorok, s a tekintet a földre szegződik; a föl-tűrt, forró országúton por és tűző nap fogadja a katonát; a kúrtszó belsejébe hatol: puhításra dobtak e nagy katlanba, már forr körötte minden. (Karel Čapek, akinek — más műveivel együtt — ezt a rímelő szabad versben írt költeményt is megküldte Neumann, válaszában kiemelte, hogy szereti „a szegedi reggelt”, mivel: „idegesebb ugyan, mint a civil életben írt versek, de épp ez teszi vonzón nyugtalanítóvá”).

A negyvenéves költő szegedi katonáskodását azonban nemcsak a mostohának érzett természeti viszonyok nehezítették. Tudni kell — s Neumann is bőven foglalkozik vele emlékirataiban —, hogy a szegedi 28. gyalogezred egyik fő tényezője volt a nemzeteink közt szított akkori viszálynak: a színmagyar vidéken állomásozó, „közös” hadseregbeli ezred legénysége csaknem teljesen cseh volt, s már a háború legelején, az orosz frontra kerülve, e cseh katonák tömegesen adták meg magukat és önként vonultak fogságba (ahol aztán belőlük toborzódott a Csehszlovák Légiónagya). A sorozatos dezertálások következtében, a kaszárnyában meg a gyakorlóterén szigorított lett a fegyelem, gyakran fordultak elő „kikötések” s egyéb megalázó büntetések, amelyeket a csehek a nemzetük elleni megtorló intézkedésként értelmeztek. Mindennek folytán Szeged nem valami kedvező hangzással került be a világháborús, ám azután is még hosszan továbbélő cseh katonafolklorba; (közülbelül úgy, mint a polgári Csehszlovák Köztársaság idején Terezín vagy Josefov az ottani magyar katonák dalaiba, rigmusaiba, elbeszéléseibe). De a nagyirodalom is megőrököti a Szegeden szolgált cseh katonák mártíriumát; így Stanislav Kostka Neumann — *Ének 1915-ből* (Píseň z 1915) címmel — balladás hangvételű modern költeményben idézi föl a kikötési látványt. „Magyar városban cseh katona” szenved a kaszárnyaudvar egyik platánjához kötözve; a kaszárnyaudvaron álló három platán állandó motívumként vonul át a versen: ezt látja a magatehetetlenül himbálódzó katona; s amikor elájul, a platánok otthoni gesztenyefákká változnak, s alattuk az anyául várja a boldogtalant.

A nemzeti villongások folytán a városban — főként a katonák látogatta szórakozóhelyeken — is egymást követték a csetepaték; a legáltalánosabb ok az volt, hogy huszonnyolcas bakát látva a magyar vagy osztrák katonák, de nemegyszer a szegedi fiatalok is, a megadás jelét utánozva, éneket emeltek karjukat; „... a lakosság több-

sége azonban — jegyzi meg Neumann a visszaemlékezéseiben — nem vett részt ilyesmben.” (88.) Ismeretes, hogy e cseh—magyar súrlódásról Jaroslav Hašek is említést tesz a *Švejk* egyik epizódjában: „A szomszéd asztaltól az egyik katona azt mondta, hogy amikor a 28-as ezreddel megérkeztek Szegedre, a magyarok felemeltek a karjukat, a megadást utánozva, így csúfolták őket.” (1956. kiadás, I., 266.)

Az igazság és teljesség érdekében ne hallgassuk el, hogy a Monarchia hadseregén belüli nemzeti torzalkodásoknak — főleg persze a magyar—osztrák viszálynak — a mi irodalmunkban is akad rangos feldolgozása; ilyen — egyebek közt — Krúdy Gyula elbeszélése, az *Őszi versenyek*. Van azonban példa arra is, hogy e szörnyű tégelybe lötytyintett népek megpróbálják valamiként elviselhetővé tenni közös balsorsukat; talán elég a sok közül csak Tömörkény Istvánnak *A kukaságról* című karcolatára utalni. Stanislaw Kostka Neumann szegedi és Szeged környéki tapasztalásai s ezek irodalmi feldolgozása (versben és prózában) számunkra azért becsesek, mert mindkét magatartást élénken és őszintén szemléltetik.

Szegedről írt leveleiben és visszaemlékezéseiben ismételten elmondja, hogy azért nemcsak felülről szított ellenségeskedést látott, hanem bizonyosfajta népi barátkozást is, főleg a katonák és a munkáslányok közt. „Amikor egy-egy alakulat távozott Szegedről — írja emlékei közt —, folytak a női könnyek, főleg persze magyar nők.” (136.) Első „kimenőjéről” így számol be feleségének: „Vasárnap egész délután szabadok voltunk. Egy ismerőssémmel a Tisza-hídon át Újszegedre mentünk: ez olyan, mint valami elhanyagolt és — mint itt minden — mocsaraktól körülvett Stromovka.* Nagy sétány, vasárnapi kertvendéglő, népi zug, ahol gyári lányok vajmi egyhangú csárdást táncolnak katonákkal. A nők itt túlnyomórészt rendkívül csúnyák... Hiába, Szeged az Szeged: pokol.” Naplójában is megjeleníti az újszegedi népkertet, ám azzal az általánosító kiegészítéssel, hogy a csárdásnak nevezett egy helyben topogás láttán „a mieink nem győztek eleget mosolyogni”, majd bírálatról szól „az álcigány zenekar nyekergő muzsikájáról” is. (83.)

Lassanként aztán a várost is földéri. Igaz, hogy — mint ugyancsak feleségének írja — „nincs itt semmi kellemes és érdekes”, de azért a belváros tereit-utcait tanulságosan hasonlítgatja össze a csehországi viszonyokkal. Kritikai észrevételeiben a fejlettebb cseh polgárosultság berzenkedése érződik. Mielőtt e tapasztalatát részletesebben ismertetnénk, helyénvalónak látszik elmondani, hogy — saját vallomása szerint — milyen magyarságképet hozott magával ő, az anarchista múltú, haladó szellemű költő, és milyen nézeteik, illetve előítéleteik voltak a magyar nemzetről társainak, a Szegedre vezényelt cseh katonáknak.

Jóllehet — jegyzi meg emlékirataiban — „az én hangulatom a magyarok irányában nem volt kibékíthetetlen” (69.); becsülettel elismeri, hogy a magyarokra egészében úgy tekintett, mint valami európai anakronizmusra, vagyis olyan nemzetre, amelynek „a keleti magva nem képes sikerrel hozzáidomulni a nyugati civilizációhoz és kultúrához”, s ezért életereje az európai talajon fölöttebb bizonytalan; mihelyt megszűnik annak lehetősége, hogy a környező népekből mesterségesen megfigdjék, e hanyatló fajt a kihalás veszélye fenyegeti. (85.) (Nem Stanislaw Kostka Neumann mentésére, csupán a teljesebb tájékozódás végett hadd említsük meg, hogy a tragikus ázsiaság képzete — a kelet-közép-európai romantika eszmevilágának e jellegzetes terméke — a cseh költő számos magyar nemzedéktársát is kísértette, persze más indulattal; például: Tóth Árpád: *Fénylő búzaföldek közt*, Kosztolányi Dezső: *Alföld*, Oláh Gábor: *Szeretlek, ősi puszták...*, stb.) Stanislaw Kostka Neumann azonban sietve el is határolja magát cseh katonatársaitól, akik általában a civilizáltabb nép dolyfjével nézték le a magyarokat, s „... úgy viselkedtek, mintha a németektől sajátították volna el a Kulturträger-szokásokat”. (86.) Ő viszont — Neumann — olyan embermegértő érdeklődéssel közeledett a magyarokhoz, aki tudja, hogy mindenütt vannak jók és rosszak...

* Prágai népüget.

Felemás szemléleti előzmények tudatfoszlányaival és eleve elfogult társak közt indult tehát Szeged fölfedezésére a cseh költő, aki majd néhány év múlva egyik alapítója és további negyedszázadon át — a megpróbáltatások közt is — áldozatos tagja lesz hazája Kommunista Pártjának.

Az első kedvezőtlen benyomások hatására a cseh katonák hangos elégedetlenséggel bírálják a magyar város zavaros rendjét és kétes tisztaságát; Neumann is indokoltan véli e bírálatot; „a magyar városi jelleg: aranymáz piszkon” — írja. (69.) Talán érdemes szó szerint is idézni a leírást, amelyet a szegedi belvárosról ad, hiszen e leírásban az egyéni szemlélet megnyilvánulásán túl két nép és két civilizációs forma ütközésének az eredményét is érzékelhetjük. „Megismerkedtünk, ha csak részlegesen is, a város központjával: a barokk városházával, a monumentális zsinagógával, amely azonban stílusának keleties »gazdagságával« jócskán visszataszít, »szecessziós« palotákkal, a városi parkkal, a színház és a múzeum épületeivel, Rákóczi, Deák és Tisza szobraival, csupa közömbös dolgokkal, amelyek semmi benyomást nem hagynak, a város magyar és zsidó belterületével, ahol a látszatragyogás keleties nemtörődomséggel társul, az ízlés kétes, a kirakatok szatócsszintűek, az utcán vászonnal fedett könnyű kocsik futnak, s amerre nézünk, napszitta, csúnyán vöröslő tárgyakat látunk. Csak a zavaros vízű, széles Tisza partján mondogatjuk, hogy Szeged azért mégis szép város.” (83.)

Magyar ellenpéldával is érzékeltethető, hogy itt nem csupán egyéni ízlésmegnyilvánulásról van szó, hanem sokkal inkább két közép-európai civilizációs forma — a századeleji cseh és magyar fejlettségi szint — találkozásáról-összeütközéséről. Juhász Gyula, a szakolcai tanárkodására emlékezve, 1918-ban szemléletesen idézi föl a különbséget, amely meglepte, midőn átrándult a magyar végekről a cseh-morva határvároskába. „Egészen más világ járta egynéhány kőhajításnyira a szomszédos morva határvároskában. Egészen más világ. A magyar végen alacsony viskók, ódon omladékok, egyetlen gyár, az is idegen kézen, idegen vezetés alatt, sötét, sáros utcák, sok kocsma, semmi kultúrét az iskolán kívül. A szomszédban, odaát, füstölgő gyárkémények erdeje, modern bérpaloták, virágzó üzletek, kis színház bécsi vendégekkkel, haladás és verseny. És még valami, ami a versenyt izgalmas mérkőzéssé tette. A főutca egyik során csupa cseh üzlet, cseh szó, cseh vendéglő, cseh könyvesboltok, a másikon csupa német. És teljes, nyílt, kemény agresszivitás. A cseh vendéglőben, a *beszedni dumbern*, némán elfordul tőled a csinos pincérlány, ha németül vagy magyarul szólsz hozzá. A falon a prágai lapok garmadája, a *Szvetozor* legfrissebb száma az asztalon, a könyvkereskedések kirakata tele Machar kötetivel.” (*Tótok és csehek* közt. Délmagyarország, 1918. okt. 3.)

E Juhász-idézet közvetítésével jutunk el tanulmányunk legfájdalmasabb pontjához, a főtebb szóba hozott félreértések egyikéhez. Juhász Gyula ugyanis a Szegednél jóval jelentéktelenebb Hodonínban járva fölfigyelt a cseh költészetre, és le is fordított néhány kimagasló művet (az említett Machartól, továbbá Vrchlickytól, Nerudától...). Stanislav Kostka Neumann szegedi emlékeiben és kiterjedt levelezésében viszont sehol nem találjuk nyomát annak, hogy e fürge szellemű cseh költő, aki a kortársi világirodalom minden rezdülésére érzékenyen figyelt, aki antológiaiakat állított össze, folyóiratokat szerkesztett — a legkisebb érdeklődést mutatta volna az egyidejűleg megújhodott magyar irodalom iránt, jöllehet itteni nemzedéktársai — köztük a szegedi Juhász Gyula is — nagyjában-egészében ugyanazt a forradalmat vitték diadalra a magyar költészetben, amelynek egyik fő kezdeményezője a cseh irodalomban éppen ő volt, Stanislav Kostka Neumann.

*

Még szembeötlőbben jelentkezik e különös és mindenképp elgondolkoztató negatívum Neumann magyarországi katonáskodásának további szakában. Három-négy heti kiképzés után ugyanis kedvezően alakult költőnk katonaélete: 1915. június közepén Kiskundorozsmára helyezték, az állami méntelep őrzésére kirendelt századhoz; itt lazább volt a fegyelem, könnyebb a szolgálat, több a szabad idő. Főleg pedig:

buján tenyészett a magyar nyár, s a cseh költő, aki korábban bizonyosfajta vitalista természetimádatnak, Whitmannel rokonítható újpaganizmusnak volt a hirdetője (különösen az alig egy évvel előbb közölt *Erdők, vizek, domboldalak könyve* [Kniha lesů, vod a strání] című verskötetében), most boldogan fedezi föl a kiskundorozsmai tájat, amelyenhez hasonló tő soha addig nem látott. „Éreztem, hogy itt boldogan lehetnék” — olvassuk emlékiratában. (96.) Levelei is sűrűn visszhangozzák a kellemesen meglepő tájélményt. „Magyarhon itt nagyon kedves, az ember szinte közvetlenül érzékeli az egész itteni élet roppant szabadságát” — írja feleségének.

Legnagyobb hatást a szélalmok teszik rá, verset is ír róluk, hagyományyszerűen a sors kerekéhez hasonlítva gyorsuló-lassuló forgásukat. Ennek a formailag is szellemes költeménynek — miként a főtebb már dicsért *Reggeli napfény Szegeden* poémának — sajnos, nincs magyar fordítása. (Ez megint egyszer a mulasztásainkra emlékeztet: idegen költő értékes műveiben megszólal a magyar táj, s mi nem törődünk vele, tudomásul sem vesszük.) A szélalmok körül lekötő figyelmét és tetszését a mocsaras vidék különös növényzete meg a rengeteg állatfaj; persze észreveszi, hogy ritkák a fák, s ezért énekesmadarak sem hallhatók. S mintha újraéledne a korábbi műveiben megénekelt rajongás a szabad és természetes élet eszményéért, emlékkönyvében valósággal prózai ódát ír a táj természeti gazdagságáról, egyediségéről. „Heverésztem a magas fűben, s figyeltem a gólyákat, amint üldögélnek a szénaboglyákon vagy gabonakereszteken. Mindig kedveltem és tiszteltem őket. Szerettem kecses repülésüket és japános sziluettjüket, már-már patetikus és kissé nevetséges járásukat.” (102.) „Járkálsz a mezőkön, legelőkön, a kukorica- és paprika-földek közt, sehol nem látsz fákat, igazi fák csak a látóhatár háttérében emelkednek; mész, mész, s hirtelen észreveszed, hogy valami itt hiányzik, igen, az apró éneklő madarak hiányzanak. Itt csak a békák énekelnek. A madarak a pusztát túlságosan csupasznak érzik.” (Uo.)

Az öt hónapig tartó „eléggé idilli élet” Kiskundorozsmán alkalmat ad neki, hogy a szegedi tapasztalattól eltérően megkedvelje a lakosságot is; „mindig úgy tűnt nekem, mintha e széles síkságon az emberek szabadabban élnének és viszonyuk az élethez természetesebb volna”; „...egyébként is — teszi hozzá — a nép szívesebben barátkozik, mint veszekszik.” (89—90.) Levelei is visszhangozzák a barátkozás szívéllyességét. „Szép vasárnap van; már fél nyolckor kimentem, s a kukorica-földeken meg a mocsaraink közt jártam; minduntalan megállítottak, az emberek itt nagyon kedvesek, de a beszélgetés kezdete és vége mindig ez: »nem tudom — nem értem.«” A feleségét tehát arra kéri, próbáljon szerezni neki egy német—magyar beszélgetési könyvet; „cseh—magyar ugyanis aligha van, hacsak nem Brábektől valami”. Más levelében leírja, hogy a helybeli korcsmában egy paraszt ült mellette, gyufásdobozra felírta a nevét: Farkas Mihály, hajdan Temesvárott és Bécsben szolgált, többet azonban nem értettek egymás beszédéből. „Kár; ha ez valamely nyugati nyelv volna, könnyebben menne.” A magyar nyelvről is korrigálja korábbi benyomását: hallgatva a pásztorok kiáltozását, amint egymást hívják a pusztában, „korántsem kellemetlen nyelven, úgy tűnik, mintha a szabadság szólalna meg”. (89.)

Ha e néhány idézethez még hozzávesszük, hogy mily elragadtatással ír leveleiben „a szép magyar gyerekekről” meg a pizkos, de ugyancsak angyalian szép pórepurdékról — nem kétséges, hogy a kiskundorozsmai élet azt a pusztaszabadság-képletet keltette újjá a cseh költő tudatában, amely a múlt század második felében Közép-Európa-szerte divatos volt. Nem is meglepő hát, hogy Petőfi is eszébe jut, és barátaitól, a Čapek fivérektől, az egyik Petőfi-vers cseh fordításának a szövegét kéri. S itt jutunk el a már ismertetlen emlegetett félreértések újabb változatához: a Whitmanen, Verhaerenen és — főleg — az unanimitizmuson formálódott, de már a futurizmustól is megérintett cseh költő, aki méghozzá a modernség cseh úttörőinek, a kubista Josef Čapeknek és az Apollinaire-t meghonosító Karel Čapeknek a benső barátja, íme, költeményt írt Kiskundorozsmáról, s versében Petőfi nemcsak név szerint jelenik meg, hanem pusztaszemléletével, szabadságmítoszával és szerelemrajongásával is. Erdemes e költeményt, a *Kiskundorozsmai éjszakát* (Noc v Kiskundorozmě) teljes terjedelmében idéznünk, még ha a korántsem zökkenőtlen magyar-

fordítás csak megközelítően tolmácsolja is az eredeti vers nyelvi dinamizmusát, ritmikai gazdagságát; a Csepel fivérek külön is elragadtatással írtak e költeményről, s a *Reggeli napfény Szegeden* cíművel a legjobbnak tartották az itt keletkezett Neumann-versek közt.

KISKUNDOROZSMAI ÉJSZAKA

A bársonyos magyar éjszaka
roppant buráját
mintha nagy gombostűkkel szurkálták volna meg,
hogy meg ne fojtson nagy-nagy bánatunk,
hogy valami kis fény is hulljon ránk,
rám,
akit őrségbe a frontra küldött az állami méntelep,
s a honvédra,
aki a világos ablakban levélírás közben szunnyadt el,
s az éjszakai járókelőre is, aki a lámpavas mögött lapul —
ó, az a lámpa, részegen tántorog, lobog a város főterén,
pedig a csinos tiszt úr, Hoyos gróf
— Dorozsma büszkesége — is
alszik már talán épp itt, hátam mögött.

A bársonyos magyar éjszaka
nem szárnyait tárta ki,
csak szende, szűzi fényben csillogó,
ritka hímporait szórta szét.
Az akácok, eperfák, juharok lombja zúg.

Olykor hallom,
csobban, loccsan a szökőkút vízsugara,
s a tiszti étkező felől szaggatott,
halk cigányzene szól.

Bársonyos magyar éjszaka,
ó, mint feledtet!
A türelmetlen lélek terhe,
s a törődött test súlya is semmivé lett.

Percek! Pillanatok!
Ti roppant végtelenbe hátráló egek,
hull, egyre hull fejemre állátszó, halvány fényetek,
megrészegít e zord, szabad, idegen táj, akár a bor,
melynek ízét itt érzem még a nyelvem alatt,
micsoda varázslat ez...

Ki szunnyad ott a fénylő ablak mögött,
fehér párnák közt, az a kis kisasszony?
Az én kicsi lányom az,
mezei virágok csokra sovány ujjaim között.

Ki üldögél itt a piros kis padon,
a szélben suttogó akác árnyékában?
Te vagy, én asszonyom,
utolsó szerelmem öröme, bánata,
csöpp aranykorona deres, bús fejemen,
az ember töviskoronája
s a költő zöld babérja közt.

Míg árnyékom itt a kapu előtt őrseget áll,
 kebleden nyugtatom fejem, orcám az eget nézi,
 teljen be halvány fényeivel.
 A bor íze nyelvem alatt, e táj friss, jó íze,
 hiszen Petőfi kedves tája, hazája.
 Ölelj meg, most ölelj meg, én szerelmem,
 s míg suttogok, miként ha álmomban,
 csókolgassd homlokom,
 ó, halld...!

A sík tágas, hűs tenyerén
 hű asszonyként itt ül a szabadság,
 oly dús a keble, dereka,
 szemét beárnyékolva roppant távolokba néz,
 s az ajka, lásd, mosolyra nyílt.
 Kemény és pattogó paraszti szó,
 vízi madársereg, békakórus,
 a kolompszó s a nyájböngés,
 minden az ő dala.
 Ott zúg a nád, a búza, rozs felett,
 a paprika, a tengeri felett,
 a szőlőskertekben elszórt tanyák figyelnek rá
 az őrző jegenyék között.
 Sirály és vadlúd száll az ég alatt,
 vadruca száll és gólya kelepel —
 ő csak ül, ifjú anyaként mosolyog,
 a szélmalomok legyezgetik arcát, mellét,
 és közel az országúton lomha bivalyok
 ballagnak, s föl-fölemelve olykor busa nagy fejük
 már őt szimatolják.

Szerelmem, most ölelj, szoríts erős karokkal!
 E boldogságos, fényes menny alatt,
 e táj előtt, melyet szeretni szeretnék, ó jaj,
 ábránddá füstölög lágy, hű kezed,
 miért futsz...?
 Miért nem Szonja alszik itt e fénylő ablak mögött,
 miért e honvéd...?

A roppant burán,
 eltömítve fénylő réseit,
 s az éj hímporát megperzszelve
 végigtapogat némán
 az őrég fényszórája.

(Bábi Tibor fordítása)

A dorozsmai idill mindössze öt hónapig tartott. Valóban nem lehetett szigorú a szolgálat, ha — miként az idézett költemény is tanúsítja — a költő felesége és leánykája is hosszabb időt tölthettek ott vele; az emlékiratban utalást találunk rá, hogy a kislány „már egész jól csacsogott magyarul” (136.); Josef Čapek egyik leveléből pedig megtudjuk, hogy Neumann felesége lisztet és darát küldött Čapekéknak Kiskundorozsmáról.

1915 végén és 1916 elején Stanislav Kostka Neumann több hétig betegeskedik a Tisza-parton épült szegedi szemkórházban. Tél van, a költő nehezen viseli el betegségét, szomorúságát, magányát; megint panaszkodik a félművelt, kispolgári magyar

értelmiségiekre, akiknek a különféle típusaival itt sűrűbben találkozunk. A hajdanai anarchista lázongó indulata szól belőle, ahányszor csak naplójában e rétegről s ennek is főként magyar tagjairól ír; nem áttal egyebek közt olyasmit is följegyezni, hogy „a szifilisz itt a városi lakosság valamiféle nemzeti betegsége”. (134.) A vajmi különböző elemekből összeálló kórházi hangulatát a *Magyar Kir. Állami Szemkórház* magyar című ötrészes versciklusban rögzíti; e gazdag és változatos hangszerezésű verseknek — amelyekben ismétlődő motívumként jelenik meg a „zavaros vizű Tisza” — a jelenleg rendelkezésünkre álló magyar fordítása, sajnos, jószerével használhatatlan.

S ezzel be is fejeződik a jeles cseh költő szegedi és Szeged vidéki katonáskodása; 1916 elején a Balkánra vezénylik. Másfél év múlva szép versben búcsúzik a háborús Magyarországtól: 1917 októberében — miután leszerelték — átutazik Budapesten, s az ekkor írt, *Budapesti villamoson* (Elektrickou tramvají) című költeménye hitelesen lényegíti verssé az örömet, a reményt, a bizakodást, amely őt hazatérőben eltöltötte. (Szinte csábító volna összehasonlítani ezt az ujjongó helyzetképet a magyar fővárosról egy másik — ismeretlen — cseh mord katona utazásával a pesti villamoson; ez utóbbit Kosztolányi Dezső jegyezte föl 1914 decemberében, amikor is „valami ös-emberi diskurzust”, mélyen együttérző szótlan gondolatcserét folytatott egy sebesült szomorú bányásszal, aki a frontról tért haza csehországi falujába... [Toll, 1914. XII. 24., kötetben: *Napjaim múlása*, 23–26.]) Stanislav Kostka Neumann költeménye emlékeztet a „fájdalomra” is, amely a két nép viszonyát korábban megmérgezte, de az új távlatok — 1917 októberében! — e fájdalmat is feledtetik... Minthogy magyar szövege, legalábbis helyenként kissé adekvátabb, mint más Neumann-verseké, illő, hogy — a költő igazabb bemutatása végett is — teljes terjedelmében közöljük.

BUDAPESTI VILLAMOSON

*Indulás — ki az állomásra...
Micsoda sürgés, milyen láрма,
de most e tolongást is kedvelem,
löknek, böknek, és mit se bánom,
öröm a szálló rajjal szállnom,
míg elől a csengő kiáltoz szertelen,
s ha tolongnak, tolongok én is,
jókedvemben rikoltanék is,
ha a villamos olykor megszalad,
s egy-két utas lemaradt.*

*Talán katona se vagyok már,
emitt egy hölgy, amott hájas polgár,
varrónők, s diákok — ki tudja hány?
Olyan vidámak, frissek mind,
emberek közt ember vagyok megint,
s nyelvelhet a morcos kalauzlány.*

*A cégtáblák betűit olvasom,
mintha most ezen múlna jó vagy rossz sorom,
vagy boldogságom, mely után hiába kutatok;
belesek a boltokba, mások otthonába,
a setéten derengő, bizalmas homályba,
úgy örvendek, hogy újra itt vagyok,
s bár láttam őket vagy sose láttam,
örömünket leljük most egymásban.*

A jövő-menő emberekre titkon rámosolygok,
 csoportosulnak, el-elválnak újra,
 gondolatban én is a fényes utcákon bolyongok,
 ahol hajsza kél, s titkos áramlatok kelnek útra
 s minden apró tárgy ajkam mosolyra biztatgatja,
 a viszontlátás halk öröme gyúlt ki bennem,
 tettvágyam visszatért, feltámadt munkakedvem,
 úgy megejtett a civilizáció hétköznapija —
 mert, íme, vad Trantáriákból jövök én,
 ahol vipera fészkel a szikla tövében,
 nélkülöző, tekergő napok után érek vissza,
 s tág szemmel nézem, hogy odaát
 a kis kávéházban egy nyugodt házaspár
 épp a reggeli kávéát issza
 — habos kávé — a habja félreáll,
 s idáig érzem az illatát.

És hirtelen kigyúlnak mind
 a reklámozslópok,
 lobogtatnak ezer plakátot, tarka színt,
 és minden szín értem lobog,
 e görögtűz és fényözön,
 a reklámversek szövege,
 minden csak engem üdvözöl
 utamon új hazám fele.
 Kényelmetlen, mégis oly jó itt nekem,
 csupa szem vagyok már — mi érdekes jöhet ma még?
 A tereken, utakon jár lelkes tekintetem,
 mintha a fellegekbe szállanék.

Ezer látványosság, köszöntlek — áldalak,
 stukkós homlokzatok, karcsú falak;
 a paloták, bankok, templomaid
 orcáját álnokság torzítja bár
 — e fájdalmat mintha elfeledtem volna már —
 lapozgatom, Város, fényes, szép lapjaid;
 nem láttalak így még soha,
 elbűvöl tenger szépséged mosolya.

A Városon át most Nyugatra tartok,
 jönnek velem idegen tájak, partok,
 mit se vesztek, csak gazdagodtam én.
 Üdvöz légy hát, szépség, s ó, szörnyeteg,
 pénzt, erényt egyformán szomjazó tömkeleg,
 úgy vesztelek már, mint ami vagy: árny és fény.
 Indulok, lásd, s nem érint többé léhaságod,
 ma birokra, tettekre kész akarat hevít,
 a gyárak buzgalma hív, ahol világosságod
 szitod és fényeid.

(Bábi Tibor fordítása)

*

Hazatérte után Stanislav Kostka Neumann egyik fő irányítója lett annak a törekvésnek, amely a modern művészet és a szociális forradalom összehangolását szorgalmazta. 1919–20-ban az általa szerkesztett *Kmen* és *Červen* című folyóiratok

ismételten közöltek beszámolókat a Magyar Tanácsköztársaságról, majd a fehérterrorról; e cikkek szerzői közt ott találhatók Lékai János, Alpári Gyula és más magyar forradalmárok.

Mégis, a mi mostani szempontunkból, tanulságosabbnak látszik arra emlékeztetni, hogy amikor Stanislav Kostka Neumann 1933-ban előadó körutat tett Csehszlovákia városaiban, a magyar városokat — Érsekújvárt, Losoncot, Rozsnyót, Kassát, Ungvárt, Munkácsot — is meglátogatta, s riportszerű útielmékedésében ismételten fölidézi korábbi tapasztalatait, például ilyenképpen: „Szerettem a magyar népet Kiskundorozsmán és más Szeged környéki falvakban, de a magyar kispolgári réteg éppoly idegen tőlem, mint többségükben a cseh kispolgárok is.” (175.) Losoncon járva megint följegyzí, amit már Dorozsmán is észlelt, hogy tudniillik „a magyar nyelv — bár első hallásra kissé furcsa —, de kellemes hangzású, s nekem már régóta tetszik”; majd hozzáfűzi: „szívesen megtanulnám e nyelvet, ha hasznosabb volna”. (65.)

A magyar városokban némi szomorúsággal elmékedik népeink párhuzamos sorsáról. Érsekújvárott megnézi Czuczor Gergely szobrát, s érezhető bánattal említi, hogy „e magyar költőről semmit, végkép semmit sem tudok”. (58.) Rozsnyón amiatt méltatlankodik, hogy „fölslégesen ledöntötték” a Kossuth Lajos-emlékművet. (90.) Ugyancsak Rozsnyón leírja, hogy Losoncról jövet munkásokkal utazott; egymás közt magyarul beszéltek, vele szlovák-cseh keveréknyelven; „valami természetes szívéllyesség, emberiesség volt a tekintetükben”; vagyis a népek közti barátkozásnak ugyanaz a nyíltsága és őszintesége, amelyet már Kiskundorozsmán is örömmel észlelt. (89.)

A csapi állomás előtt elnézi a színes virágoktól tarkálló vég nélküli mocsaras mezőt, rajta az elégedetten elmékedő tömérdek gólyával, s megjelenik emlékében „a magyar puszta, amelyet hajdan már szerettem”. (110.)

Folytathatnánk a tallózást e többféleképp is jelentős modern cseh költő életművében és kéziratok hagyatékában; ám talán az itt közölt adatok és szövegek is kellőképpen tanúsítják, hogy a Szegeden és Dorozsmán gyűjtött benyomások, főként pedig ezek művészi feldolgozásai hitelesen szemléltetik a kelet-közép-európai közös sors egyik fontos mozzanatát, meg a félreértéseket is, amelyek e közös sorsot oly sokáig alapvetően jellemezték.

LIGETI ERIKA: ÜNNEP